

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فیش منبر

سیره اقتصادی امام باقر علیه السلام

کانال فیش منبر در ایتا

<https://eita.com/fishemenbar>

عرضه در سایت طلبه یار =

<http://www.talabeyar.ir>

در امور معیشتی و اقتصادی، «منابع درآمد» و «مصارف آن» از مباحث اصلی می باشد؛ از این رو، زیبنده است این دو موضوع را در زندگی امام محمدباقرعلیه السلام مورد بررسی قرار دهیم .

الف) منابع مالی

منابع پولی و مادی امام باقرعلیه السلام و دیگر ائمه معصوم علیهم السلام عبارت بود از:

۱. کار و کوشش (کشاورزی، دامداری، تجارت و کارگری)؛

۲. موقوفات معصومان علیهم السلام؛

۳. هدایای شیعیان و نذورات مردمی؛

۴. خمس. (۱)

امام باقرعلیه السلام پیرامون «خمس» می فرماید:

«لا یحلّ لأحد أن یشتری من الخمس شیئاً حتّی یصل إلینا حقّنا؛ برای احدی جایز نیست که از خمس چیزی را بخرد، مگر اینکه حقّ ما را به ما برساند.» (۲)

با مطالعه زندگی آن حضرت، در می یابیم که امام علیه السلام در کار کشاورزی بسیار کوشا بوده و از نقاط دور و نزدیک - کم و بیش - وجوهات شرعی (خمس) و هدایایی به پیشگاه ایشان تقدیم و ارسال می شد؛ اما از ناحیه حکومت آل مروان و عوامل آن، فشارها و محدودیت های شدیدی وجود داشت که زندگی امام باقرعلیه السلام، بنی هاشم و شیعیان را در تنگناهای اقتصادی قرار داده بود؛ مثلاً یکی از منابع تأمین زندگی مادی اهل بیت علیهم السلام، منطقه حاصلخیز و وسیع «فدک» و «موقوفات» پیامبرصلی الله علیه وآله وسلم و معصومان علیهم السلام بود که از دوره خلافت ابوبکر، تحت تصرّف خلفا و حاکمان ستمگر قرار داشت .

ب) مخارج و هزینه ها

امام صادق علیه السلام اوضاع مالی و معیشتی امام باقرعلیه السلام را این گونه بازگو می کند:

«پدرم از نظر مالی، در وضع و شرایط خوبی نبود؛ مخارج سنگینی از عائله ای بسیار را اداره می کرد.» (۳)

افراد تحت تکفل آن حضرت، عبارت بودند از:

۱. خانواده و فرزندانش .

۲. خانواده پدرش امام سجّاد علیه السلام .

۳. خانواده شیعیانی که دچار خشم و فشار بنی امیّه قرار گرفته بودند (خانواده شهدا و زندانیان .)

۴. فقرای مدینه .

۵. افرادی که از نقاط دور به محضر امام علیه السلام رسیده و تقاضای کمک مالی می نمودند. (۴)

آری، امام باقر علیه السلام افراد گوناگونی (خانواده شهدا و زندانیان، از کارافتادگان، بیوه زنان، یتام، بیماران و بردگان) را تحت حمایت و پوشش اقتصادی قرار داده بود؛ به طوری که برخی از آنها تا هنگام شهادت امام علیه السلام این واقعیت و ماجرا را نمی دانستند که هزینه زندگی آنان، مستقیم و غیر مستقیم، از جانب آن حضرت تأمین و فرستاده می شد و نان آور محرومان در تاریکی شب، همان باقرالعلوم علیه السلام بود و بس!

در عصر حکومت عمر بن عبدالعزیز (۱۰۱ - ۹۹ ق.) تا حدودی گشایش مالی در زندگی امام باقر علیه السلام ایجاد شد؛ چرا که خلیفه اموی علاوه بر برگرداندن «فدک» به آن حضرت، حقوق اهل بیت و بنی هاشم را نیز از محلّ بیت المال پرداخت می کرد. (۵)

کار؛ یعنی «عبادت»

امام باقر علیه السلام با وجود داشتن خدمتکار و کهولت سن، هرگز از کار و تلاش دست نکشید؛ در این رابطه حتی افرادی به گمان خود، تلاش اقتصادی حضرت را بیانگر نوعی دوری از مفاهیم زهد و قناعت می دانستند. لذا امام علیه السلام در پاسخ ظاهر بینان و زاهد نمایانی چون: «محمد بن مُنگدر» فرموده است:

«لو جائنی الموت و أنا علی هذه الحال جائنی و أنا فی طاعة من طاعة الله عزّوجلّ أكفّ بها نفسی و عیالی عنک و عن الثّاس...؛ هرگاه مرگ به سراغم بیاید و من در حال کشاورزی باشم، در واقع مرگ در حالی مرا فراگرفته که در مسیر بندگی و عبادت الهی بوده ام. انگیزه من از کار و کوشش، این است که خود و خانواده ام را از تو و دیگران بی نیاز گردانم...»

محمد بن منکدر بعد از شنیدن کلام حکیمانه حضرت، گفت:

«راست گفتم! خدایت تو را رحمت کند. من می خواستم تو را پند و اندرز بدهم، لیکن تو مرا موعظه کردی.» (۶)

شیدای خدمت

امام باقر علیه السلام در طول مدّت زندگانی اش علاوه بر انجام عبادات واجب و مستحبّی و نیز پرورش شاگردان ممتاز و صالح، به سر و سامان دادن زندگی اقشار آسیب پذیر هم اهمیّت می داد؛ به طوری که خود می فرماید:

«...ولأنّ أعلو اهل بیت من المسلمین أسدّ جوعتهم و أكسو عورتهم فأکفّ وجوههم عن الثّاس أحبّ الیّ من أن أحجّ حجّة و حجّة - انتهى الی... سبعین - ؛... هرگاه متکفّل یک خانواده از مسلمانان شوم، از گرسنگی نجاتشان دهم، و بدن آنها را

پوشانم، و آبرویشان را از مردم حفظ کنم، این کارها را بیشتر دوست می دارم از اینکه یک حج [مستحبی] یا دوتا... و حتی هفتاد حج را انجام بدهم.»(۷)

امام صادق علیه السلام در بیان سیره پدر بزرگوارش نقل می کند:

و کان ابي اذا تصدق بشي...؛ پدرم هرگاه صدقه می داد و پولی را در دست فقیری می نهاد، از او پس می گرفت، می بوسید و می بویید، دو مرتبه آن را در کف دست سائل می گذاشت و حکمت این کارش را چنین بیان می فرمود:

«و ذلك انّها تقع في يد الله...؛ زیرا صدقه قبل از آنکه در دست مستمند قرار بگیرد، به دست خدا می رسد. لذا دوست دارم چیزی را که در دست خداوند نهاده شده و مورد قبولش واقع شده است، ببوسم و بوییم.»(۸)

امام باقر علیه السلام در هر جمعه به نیازمندان کمک می کرد و در فضیلت «جمعه» می فرمود: «الأعمال تضاعف يوم الجمعة فاکثروا فيه من الصلاة و الصدقة و الدعاء؛ پاداش عبادات در روز جمعه دو برابر است، پس در این روز نماز، صدقه و دعا را زیاد انجام بدهید.»(۹)

امام و محرومان

امام باقر علیه السلام همانند دیگر ائمه معصوم علیهم السلام نسبت به مردم - خصوصاً شیعیان - کمک های مالی داشته و همواره پذیرای محرومان جامعه بود؛ به گونه ای که راویان و سیره نگاران به سخاوت و مهمان نوازی حضرت، اذعان و اعتراف نموده اند. لذا مناسب است گفتار برخی از آنها را یادآور شویم .

حسن بن کثیر:

نزد امام علیه السلام از فقر خویش و بی وفایی دوستانم، گلایه کردم؛ آن حضرت فرمود: «بئس الأخ أخٌ يرعَاكَ غَنِيًّا وَ يَقْطَعُكَ فَقِيرًا؛ بد برادری است آنکه در زمان توانگری، حق تو را نگهدارد ولی به هنگام احتیاج، رشته دوستی خود را از تو ببرد».

سپس به غلامش دستور داد کیسه ای (هفتصد درهم) آورده تا به من دهد. آنگاه فرمود: «این پول ها را خرج زندگی ات کن و هرگاه تمام شد، مرا آگاه ساز.»(۱۰)

عمرو بن دینار و عبدالله بن عبید بن عمیر:

هر وقت به دیدار امام باقر علیه السلام می رفتیم، به ما خرجی، پوشاک و پول می داد و می فرمود: «این هدایا برای شما تهیه شده بود، پیش از آنکه به ملاقاتم بیایید.»(۱۱)

سلمی (کنیز حضرت):

همیشه عده ای به خانه امام باقرعلیه السلام می آمدند و در حالی از محضر امام بیرون می رفتند که حضرت، آنها را از غذاهای نیکو سیراب ساخته، با لباس های پاکیزه پوشانده و پول هایی را نیز به مهمانان بخشیده بود. لذا یک روز به آن حضرت عرض کردم: با وجود هزینه زیاد عیالمندی و مهمانی، باید از مقدار احسان و هدایا کم نمائید!

امام باقرعلیه السلام در پاسخ فرمود:

«یا سلمی! ما حسنة الدنیا إلاّ صلة الإخوان و المعارف؛ ای سلمی! بهترین کار دنیا، جز این نیست که انسان با برادران و دوستان خود، دیدار و احسان داشته باشد.» (۱۲)

سلیمان بن قرم:

آن حضرت به ما پانصد، ششصد تا هزار درهم هدیه می داد و هیچ گاه از کمک به برادران دینی اش، پاسخ به نیاز ارباب رجوع و رسیدگی به حال محرومان، افسرده و خسته نمی شد. (۱۳)

شیخ مفید:

و کان مع ما وصفناه من الفضل فی العلم...؛ آن بزرگوار گذشته از برتری در علم و صرف نظر از سیادت و بزرگواری و امامت، جود و سخاوتش در میان شیعه و سنی زبانزد همگان بود... با اینکه نانخور آن جناب، بسیار و وضع زندگی و درآمدش متوسط بود. (۱۴)

دنیای ممدوح

دنیا و مادیات بر اثر دخالت عوامل و عناصر، به دو گروه: پسندیده و ناپسند، تقسیم می شود؛ یعنی نیت و انگیزه افراد می تواند دنیا را در مسیر آخرت و معنویات و یا در مقابل و تضاد آنان قرار دهد. بنابراین، دنیای پسندیده و ثروت های مشروع، وسیله و ابزار رسیدن به کمالات خواهد بود؛ لذا امام باقرعلیه السلام این حقیقت را بدین گونه گوشزد فرموده است:

«لیس منّا من ترک دنیاہ لآخرته و لا آخرته لدنیاہ؛ هرکس دنیا را به خاطر آخرت و آخرت را به جهت دنیا رها کند، از ما نیست.» (۱۵)

«من طلب الدنیا إستعفافاً عن النّاس و سعياً علی أهله و تعطفاً علی جاره لقی الله عزّوجلّ یوم القیامة و وجهه مثل القمر لیلة البدر؛ هرکس دنیا را به جهت بی نیازی از مردم، توسعه زندگی خانواده و احسان و نیکی به همسایه اش طلب کند، روز قیامت در حالی که چهره اش همانند ماه شب چهاردهم می درخشد، خداوند متعال را دیدار می نماید.» (۱۶)

برای تضمین «سعادت و پیشرفت» مادی و معنوی؛ فردی و اجتماعی سزاوار است دو عامل مهم اقتصاد اسلامی همواره در سرلوحه زندگی مردم و کارگزاران قرار بگیرد؛ یعنی «ثروت حلال» و «ثروتمندان صالح». از این رو، می باید از نفوذ عناصر خائن و ناصالح در «مدیریت اقتصادی» جلوگیری شود و گرنه آنان با اهرم ثروت و قدرت، زمینه نابودی امت اسلامی را فراهم خواهند کرد. امام باقرعلیه السلام در این رابطه می فرماید:

«إنَّ بقاء المسلمین و بقاء الاسلام أن تصیرالأموال عند من یعرف فیها الحقّ و یصنع فیها المعروف و إنّ من فناء المسلمین...؛ همانا بقای مسلمانان و اسلام، در این است که گردش ثروت در نزد کسانی باشد که حقّ اموال و وظیفه خود را نسبت به آن می شناسند و به معروف، عمل می کنند. و متقابلاً یکی از عوامل نابودی مسلمانان و اسلام، این است که سرمایه پولی در دست افرادی به گردش در آید که حقّ ثروت و مسئولیت خود را نسبت به آن نشناخته و با آن، کار پسندیده ای انجام نمی دهند.» (۱۷)

مسئولیت پذیری

تشکیل «خانواده» به معنای پذیرش «مسئولیت» است؛ لذا نان آور و سرپرست خانواده موظف است هزینه یک زندگی حلال و آبرومندانه را با کار و تلاش تأمین کند. امام باقرعلیه السلام در این خصوص می فرماید:

«من سعاده المرء أن یكون القیم علی عیاله؛ از سعادت هر انسان، آن است که سرپرستی خانواده خود را [به خوبی] بر عهده گیرد.» (۱۸)

«کفی بالمرء إثمًا أن یضیع من یعول؛ از بدی و گناهکار بودن مرد، همین بس که حقوق خانواده و زیردستانش را ضایع و تباه کند.» (۱۹)

کشاورزی

یکی از بسترهای گسترده و مطلوب برای تأمین زندگی، «فعّالیت کشاورزی» است؛ به گونه ای که بخش مهمی از نیازهای غذایی و نیز اشتغال زائی را می توان از این طریق تأمین ساخت. امام باقرعلیه السلام در این راستا می فرماید:

«ما فی الأعمال شیء أحبّ إلی الله تعالی من الزّراعة...؛ هیچ کاری در پیشگاه خدا محبوب تر از زراعت نیست. خداوند هیچ پیامبری را نفرستاد مگر اینکه کشاورز بود، جز ادریس که خیاط بود.» (۲۰)

«خیرالأعمال زرعٌ یزرعه فیأکل منه البرّ والفاجر؛ بهترین کار، کشاورزی است که از حاصل آن، نیکوکار و بدکار می خورند.» (۲۱)

عبادت مالی

برای ریشه کن ساختن «فقر» و کم نمودن «فاصله طبقاتی»، یکی از راهکارهای کارآمد و مؤثر، «پرداخت زکات» و به کارگیری مدیریت شایسته در مصارف آن است. امام باقرعلیه السلام درباره اهمیت و جایگاه «زکات» می فرماید:

«بُنِيَ إِسْلَامٌ عَلَى خَمْسٍ: عَلَى الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْوَلَايَةِ؛ إِسْلَامٌ بِرِجْلِ الْبَيْتِ وَرُكْنِ الْبَيْتِ» (۲۲)

«إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَرَنَ الزَّكَاةَ بِالصَّلَاةِ فَقَالَ: «اقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» فَمَنْ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَلَمْ يُؤْتِ الزَّكَاةَ فَكَأَنَّهُ لَمْ يَقُمْ الصَّلَاةَ؛ بِه رَاسْتِي خِدَاوَنْد تَبَارَكَ وَتَعَالَى «زَكَاتٍ وَنَمَازٍ» رَا [دَر قُرْآن] مَقْرُونِ يَكْدِيغَر قَرَار دَادَه وَفَرْمُودَه اسْت: «نَمَاز رَا بِه پَا دَارِيد وَ زَكَاتِ اِمْوَالِ رَا بَدَهِيد.» پَس كَسِي كِه نَمَاز رَا اِقَامَه كِنْد وَ لِي زَكَاتِ نَدَهْد، هَمچُون كَسِي اسْت كِه نَمَاز رَا بِه پَا نِدَاشْتَه اسْت.» (۲۳)

آن حضرت پیرامون کیفر افرادی که زکات نمی پردازند، مطالبی بیان نموده؛ از جمله اینکه: ثروت مانع الزکاة به شکل افعی در دوزخ، برگردنش خواهد پیچید. (۲۴)

برکات صدقه

گرچه «زکات» بخش مهمی از نیازهای اقشار آسیب پذیر را می تواند برطرف سازد؛ اما به تنهایی، توانایی مبارزه همه جانبه با مصادیق فقر را ندارد. از این رو، مقوله «صدقه» و کمک های مالی و مستحبی، نقش تکمیلی را می تواند به خوبی ایفا کند. امام باقرعلیه السلام پاداش صدقه دهنده و برکات صدقه را در چندین حدیث، بیان نموده است که عبارتند از:

برطرف کردن فقر، افزایش در عمر، ایمنی از هفتاد نوع مرگ ناپسند؛ بهبودی بیماران؛ دفع انواع بلاهای دنیوی، ذخیره شدن ثواب اخروی؛ قرار گرفتن در پناه رحمت الهی؛ روسیاهی ابلیس، تباهی نقشه های حاکمان ستمگر و خاموش شدن خشم و عقوبت الهی. (۲۵)

امام باقرعلیه السلام علاوه بر تشویق شیعیان به کارهای نیکی همانند صدقه، هماره به این نکته نیز اشاره فرموده است که:

«ما من شیءٍ أحبَّ إلى الله عزَّوجلَّ من عمل یدَومُ علیه و إنَّ قَلَّ؛ (۲۶) چیزی نزد خداوند بهتر از عمل [نیکی] که ادامه داشته باشد، نیست اگرچه اندک باشد.»

بنابراین، پرداخت صدقه به نیازمندان را نباید به برهه ای از زمان محدود ساخت؛ بلکه سزاوار است در طول زندگی، این سیره حسنه را استمرار بخشید.

ویژگی اهل ایمان

انسانیت و مؤمن بودن، می طلبد که اولاً: دردهای فردی و اجتماعی مشاهده شود. ثانیاً: هریک از ما متناسب با امکانات و توانایی، به مداوای دردهای اجتماعی پردازیم و گرنه، پیامدهای سوء «سکوت و غفلت» گریبان همه را خواهد گرفت!

امام پنجم، حضرت باقرالعلوم علیه السلام می فرماید:

«فوالله ما شیعتنا الا من... و تعهد الجیران من الفقراء و ذوی المسکنة و الغارمین و الأیتام...؛ سوگند به خدا! شیعه ما نیست مگر فردی که... نسبت به همسایگان تهیدست، مستمند، بدهکار و یتیم، متعهد و دلسوز باشد...» (۲۷)

«إِنَّ الْمُؤْمِنَ أَخَ الْمُؤْمِنِ... وَلَا يَحْرِمُهُ؛ هَمَانَا مُؤْمِنٌ، بَرَادِرُ مُؤْمِنٍ اسْت... وَ نَبَايِدُ أَوْ رَا [أَزْ خَوْبِي هَا] مَحْرُومٌ كُنْد...» (۲۸)

آن حضرت ضمن بر شمردن «حقوق مؤمن» می فرماید:

«و يَفْرَجُ عَنْهُ كَرْبَتَهُ وَ يَقْضِي دَيْنَهُ؛ وَ دِيْغَرُ اَيْنَكِه: اَنْدُوهُ مُؤْمِنٌ رَا بَرِ طَرْفِ سَازْد وَ قَرْضِش رَا اِدَا كُنْد.» (۲۹)

سفره سخاوت

امام باقرعلیه السلام همچون دیگر معصومان، روحیه تعاون، همدردی، فداکاری و نیکوکاری را در جامعه اسلامی تقویت نموده است؛ که به برخی از دستورات ارزنده آن حضرت اشاره می کنیم:

«إِنَّ أَحَبَّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ إِدْخَالَ السَّرُورِ عَلَى الْمُؤْمِنِ، شَبْعَةَ مُسْلِمٍ أَوْ قِضَاءَ دَيْنِهِ؛ هَمَانَا بَهْتَرِيْنَ كَارِهَا نَزْدَ خَدَاوَنْدِ مَتَعَالِ اِيْجَادِ شَادِيْ دَرِ دَلِّ وَ زَنْدَگِيْ مُؤْمِنِ، سِيْرَابِ نَمُودَنِ مُسْلِمَانِ وَ يَا پَرْدَاخْتِ بَدَهِيْ اَوْسْت.» (۳۰)

«مَنْ قَضَى مُسْلِمًا حَاجَتَهُ قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ: ثَوَابِكِ عَلَيَّ وَ لَا أَرْضَى لَكَ ثَوَابًا دُونَ الْجَنَّةِ؛ هَرَكْسِ حَاجَتِ مُسْلِمَانِي رَا بَرَأَوْرْدَه كُنْد، خَدَاوَنْدِ صَاحِبِ عَزَّتِ وَ جَلَالِ، خَطَابِ بَهْ اَوْ فَرْمَايِد: پَادَاشِ تُو بَرَعَهْدَه مِنْ اَسْتِ وَ مِنْ بَرَايِ تُو پَادَاشِيْ جِزْ بَهْشْتِ قَرَارِ نَمِيْ دَهْم.» (۳۱)

«مَنْ أَطْعَمَ مُؤْمِنًا أَطْعَمَهُ اللَّهُ مِنْ ثَمَارِ الْجَنَّةِ؛ هَرَكْسِ مُؤْمِنِي رَا سِيْرَابِ وَ اِطْعَامِ كُنْد، خَدَاوَنْدِ اَوْ رَا اَزْ مِيُوْهِ هَايِ بَهْشْتِي سِيْرَابِ خَوَاَهْدِ نَمُود.» (۳۲)

صرفه جویی و مدیریت

بهترین راهکار برای هر مسئله ای، «مدیریت» و «برنامه ریزی» است؛ در رابطه با امور اقتصادی نیز سزاوار است دولت اسلامی و خانواده ها به موضوع «برنامه ریزی» و «میان‌ه روی» بیشتر عنایت داشته باشند. پیشوای پنجم شیعه به این مطلب چنین اشاره فرموده است:

«الْكَمَالُ كُلُّ الْكَمَالِ التَّفَقُّهُ فِي الدِّينِ وَ الصَّبْرُ عَلَى النَّائِبَةِ وَ تَقْدِيرُ الْمَعِيْشَةِ؛ كِمَالِ وَ پِيْشْرِفْتِ نَهَائِيْ اَنْ، عِبَارْتِ اَسْتِ اَز: تَحْقِيْقِ وَ دَانَايِيْ دَرِ دِيْنِ، بَرْدَبَارِيْ دَرِ بَرَابَرِ نَامَلَايِمَاتِ وَ تَنْظِيْمِ اَمُورِ مَالِيِ وَ هَزِيْنَه زَنْدَگِي.» (۳۳)

«وَ اَمَّا الْمُنْجِيَاتُ... وَ الْقَصْدُ فِي الْغِنَى وَ الْفَقْرِ؛ وَ اَمَّا اسْبَابُ وَ رَاهِ هَايِ نَجَاتِ بَدِيْنِ كُوْنَه اَسْت... رَعَايَتِ اِقْتِصَادِ وَ صَرْفَه جَوِيِيْ دَرِ تَمَامِ حَالَاتِ، چَه دَرِ وَقْتِ بِي نِيَازيِ وَ چَه دَرِ هَنْگَامِ نِيَازْمَنْدِي.» (۳۴)

نعمت قناعت

یکی از آموزه های دینی، مسئله «قناعت» است؛ اما توجه به این نکته ضروری است که قناعت ورزیدن، در موضوع «مصرف» مصداق پیدا می کند نه در «تولید». به عبارت دیگر، سفارش معصومان علیهم السلام، در خصوص اکتفا نمودن به مخارج و هزینه کفاف و متوسط زندگی است، نه قناعت کردن در کار و تلاش!

امام باقرعلیه السلام در این زمینه می فرماید:

«من قنع بما رزقه الله فهو من أغنى الناس؛ هرکس به مقدار رزقی که خدا به او داده، قانع باشد، پس او بی نیازمندترین مردم می باشد.» (۳۵)

«وانزل ساحة القناعة بآتقاء الحرص و ادفع عظیم الحرص بآیثار القناعة؛ و با دوری از حرص و آز، در میدان قناعت فرود آی و با نیروی قناعت، بلای بزرگ حرص را از خود دفع کن.» (۳۶)

دستِ نیاز

امام باقرعلیه السلام گرچه شیعیان را به پوشاندن و مخفی نگاه داشتن حاجت، درد و مصیبت، سفارش نموده است؛ (۳۷) لیکن بازگو نمودن نیاز را به افراد شایسته، در موقع ناچاری و شدت تنگدستی، منع ننموده است. آن حضرت می فرماید:

«فإن المؤمن لا يستغنى عن أخيه؛ همانا مؤمن از [کمک های] برادر خود بی نیاز نیست.» (۳۸)

«ولو يعلم المسؤول ما فى المنع، مامنع أحدٌ أحدًا؛ و اگر مردم می دانستند که ردّ کردن و جواب منفی دادن به درخواست نیازمند چه [آثار زشتی] دارد، هیچ کس خواهش دیگری را ردّ نمی کرد.» (۳۹)

اما از آنجا که آبرو و شخصیت مؤمن، بالاتر از امور مادی و مالی است، امام باقرعلیه السلام چنین هشدار می دهد که:

«إنما مثل الحاجة الى من أصاب ماله حديثاً كمثل الدرهم فى فم الأفعى، أنت اليه محوج و أنت منها على خطر؛ (۴۰) همانا مثل درخواست کردن از افراد نوکیسه و تازه به دوران رسیده، همانند درهمی است در دهان مار، که تو به آن پول احتیاج و نیازداری، در حالی که از ناحیه مار بیمناک هستی.»

بی شک مطمئن ترین راه برای رفع نیازمندی ها و حفظ آبرو و عزت، توجه به درگاه «خیرالرازقین» است و بس؛ لذا امام باقر علیه السلام می فرماید:

«إنَّ اللهَ كَرِهَ إِلْحَاحَ النَّاسِ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الْمَسْأَلَةِ وَ أَحَبُّ ذَلِكَ لِتَنْفُسِهِ. إِنَّ اللهَ جَلَّ ذِكْرُهُ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ وَ يُطَلَّبَ مَا عِنْدَهُ؛ (۴۱) همانا خداوند اینکه عده ای از مردم در مورد نیاز خود، پیش برخی دیگر با اصرار تقاضا داشته باشند، ناپسند می شمارد؛ ولی رجوع و درخواست مکرر را نسبت به خودش دوست می دارد. همانا خداوند بلند مرتبه، دوست دارد که فقط از درگاه او درخواست شود و مردم، نعمت های او را طلب نمایند.»

چشمه رزق

در نظام آفرینش، دو نوع عامل وجود دارد: مادی و معنوی؛ محسوس و غیر محسوس. لذا برای ایجاد گشایش در زندگی و برکت در رزق، شناسایی و بهره گیری از آن عوامل قابل توجه می باشد. امام محمد باقرعلیه السلام در این رابطه می فرماید:

«مَنْ حَسَنَتْ نِيَّتَهُ زَيْدٌ فِي رِزْقِهِ؛ هرکه نیتش نیک باشد، رزقش زیاد گردد.» (۴۲)

«صَلِّهِ الْأَرْحَامَ تَزْكِي الْأَعْمَالَ وَ تَنْمِي الْأَمْوَالَ...؛ صلّه رحم، اعمال را پاک کند و اموال را فزونی بخشد...» (۴۳)

«الْبِرُّ وَالصَّدَقَةُ يُنْفِيَانِ الْفَقْرَ...؛ نیکوکاری و صدقه، فقر را از بین می برند...» (۴۴)

بر اساس روایات دیگر، «صدقه» علاوه بر زدودن فقر از زندگی مستمندان، در معیشت صدقه دهندگان نیز گشایش و برکت ایجاد می کند .

رابطه گناه و فقر

برای پیروزی در مبارزه با فقر، نخست می باید عوامل پیدایش فقر را ریشه یابی کرد؛ یکی از علل پدیدآمدن مشکلات مادی و شیوع قحطی، موضوع «گناه» است که متأسفانه بسیاری از کارشناسان اقتصادی و عامّه مردم، چندان به آن توجه نمی کنند! از این رو، امام باقرعلیه السلام می فرماید:

«إِنَّ الرَّجُلَ لِيَذْنِبَ الذَّنْبَ فَيَدْرَأُ عَنْهُ الرِّزْقَ؛ همانا انسان گناهی را مرتکب می شود، سپس رزق و روزی اش قطع می گردد.»

آنگاه حضرت به آیات ۱۹ و ۱۷ سوره «قلم» استناد نمود. (۴۵) همچنین می فرماید: «إِنَّ لِلَّهِ عِقُوبَاتٍ فِي الْقُلُوبِ وَالْأَبْدَانِ، ضَنْكٌ فِي الْمَعِيشَةِ...؛ (۴۶) به درستی که خداوند کیفرهایی دارد نسبت به دل ها و بدن ها، از جمله قرار دادن گنهکاران در تنگنای اقتصادی است.»

اموال نامشروع

بر اساس آیات و روایات، «لقمه» تأثیر ماندگاری در سعادت و شقاوت آدمی دارد و رشد و سقوط اخلاقی هر فرد و جامعه ای، به نوع و کیفیت «منابع درآمد» آنان نیز بستگی دارد. امام باقرعلیه السلام همگان را به کسب «لقمه حلال» و پرهیز از «ثروت های نامشروع» سفارش فرموده است؛ برخی از توصیه های آن حضرت را یادآور می شویم .

«أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ، عَقَّةُ الْبَطْنِ وَ الْفَرْجِ؛ (۴۷) برترین عبادت، عقّت شکم و پاکدامنی است.»

«أَخْبَثُ الْمَكَاسِبِ، كَسْبُ الرَّبَا؛ پلیدترین درآمدها، کسب ربا است.» (۴۸)

«إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا أَصَابَ مَالًا مِنْ حَرَامٍ، لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ حَجٌّ وَ لَا عَمْرَةٌ وَ لَا صَلَٰهُ رَحِمٍ...؛ همانا انسان اگر از مال حرام ثروت به دست آورد، حجّ، عمره و صلّه رحم... او در پیشگاه خدا پذیرفته نمی شود.» (۴۹)

«من أصاب مالاً من أربح، لم يقبل منه في أربع...؛ هرکه مال از چهار طریق به دست آورد، چهار چیز از او قبول نمی شود. هرکه مال را از راه: اختلاس (نادرستی)، یا ربا، یا خیانت و یا دزدی به دست آورد، از وی زکات، صدقه، حجّ و عمره پذیرفته نشود.» (۵۰)

فلسفه تأسیس مراکز خیریه و تشویق نیکوکاران، زدودن فقر از سیمای جامعه و گسترش فضائل است، نه «گداپوری» و سربار باقی ماندن اقشار آسیب پذیر؛ بنابراین، در کنار توجه به مشکلات محرومان، بایسته است که دست افراد فرصت طلب و غیر مستحق را از منابع و مراکز خیریه کوتاه کرد. امام باقرعلیه السلام نکوهش درخواست مالی و عقوبت «اهل تکدی» را چنین ترسیم فرموده است:

«لو يعلم السائل ما فی المسألة، ما سأل أحدٌ أحدًا؛ اگر درخواست کننده و فقیر بداند تقاضای کمک مالی، چه [ضرر و زیانی] دارد، هیچ کس از دیگری درخواست نکند.» (۵۱)

«فَإِنَّ اللَّهَ يُنْغِضُ... السَّائِلَ الْمُلْحِفَ؛ (۵۲) همانا خداوند، گدای سمج و لجوج را دشمن دارد...»

«إِنَّهُ مَنْ سَأَلَ وَهُوَ بظَهْرٍ غَنِيٍّ لَقِيَ اللَّهَ مَخْمُوشًا وَجَهَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ هرکس از دیگران درخواست چیزی کند، در حالی که واقعاً بی نیاز است؛ خدا را در قیامت با صورتی خراشیده و لطمه خورده ملاقات کند.» (۵۳)

«أَقْسَمُ بِاللَّهِ وَهُوَ حَقٌّ، مَا فَتَحَ رَجُلٌ عَلَيَّ نَفْسَهُ بِأَبِ مَسْأَلَةٍ إِلَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيَّ بَابَ فَقْرٍ؛ سوگند به خدایی که بر حق است! مردی نیست که راه درخواست و گدائی را بر خود بازکند، مگر آنکه خداوند درب فقر و تنگدستی را به روی او بگشاید.» (۵۴)

نبایدها

برای رسیدن به یک زندگی شرافتمندانه، سزاوار است از خصلت های ناپسند پرهیز نموده و قلب و ذهن خویش را از وجود این رذائل اخلاقی و صفاتی همچون: تنبلی، حرص، شکم پرستی و طمع پاکیزه سازیم. امام باقرعلیه السلام در خصوص هریک از این موارد، رهنمودهایی دارد که به برخی از آنها اشاره می کنیم:

الف) آفات تنبلی

«إِيَّاكَ وَالْكَسَلَ وَالضَّجْرَ فَانْهَمَا مِفْتَاحَ كُلِّ شَرٍّ، مَنْ كَسَلَ لَمْ يُؤَدِّ حَقًّا وَ مَنْ ضَجَرَ لَمْ يَصْبِرْ عَلَيَّ حَقًّا؛ (۵۵) بپرهیز از کاهلی و افسردگی؛ چرا که این دو، کلیدهای تمام زشتی ها هستند. آدم تنبل حقیقت را نمی تواند به دست آورد و آدم افسرده حال نمی تواند در کار حق، بردباری بورزد.»

«إِنِّي لأُبْغِضُ الرَّجُلَ أَنْ يَكُونَ كَسَلَانًا عَنْ أَمْرِ دُنْيَا وَ مَنْ كَسَلَ عَنْ أَمْرِ دُنْيَا فَهُوَ عَنْ أَمْرِ آخِرَتِهِ أَكْسَلُ؛ (۵۶) همانا من دشمن می دارم فردی را که در کارهای [خوب] زندگی دنیوی اش تنبل است؛ زیرا هرکس در کار دنیوی کاهلی کند، نسبت به کار آخرتش کاهل تر خواهد بود.»

ب) سرانجام حرص و آز

«مثل الحریص علی الدنیا کمثل دودة القزّ کلّما ازدادت من القزّ علی نفسها لفاً کان أبعد من الخروج حتّی تموت غمّاً؛ انسانِ حریص به [مال] دنیا، همانند کرم ابریشمی است که هرچه به دور خود زیاد بییچد، خارج شدنش از آن تارها سخت تر گردد تا آن حد که بمیرد.» (۵۷)

ج) نکوهش شکم پرستی

«ما من شیء أبغض إلی الله عزّوجلّ من بطن مملوء؛ هیچ چیز نزد خدا مبعوض تر از شکم پُر نیست.» (۵۸)

«أبعد الخلق من الله إذا ما امتلأ بطنه؛ دورترین مردم از خدا، کسی است که شکمش پُر باشد.» (۵۹)

د) طمع

«واقطع اسباب الطّمع ببرد الیأس؛ و اسباب طمع را به سوهان نومییدی بپر.» (۶۰)

«و اطلب بقاء العزّ بإماتة الطّمع؛ و بقای عزّت را به میراندن طمع طلب فرمای.» (۶۱)

«الطّمع هو الفقر الحاضر (۶۲)؛ طمع، همان نیازمندی آشکار است.»

پی نوشت ها :

۱. برای آگاهی بیشتر از منابع مالی معصومان (ع)، ر.ک: فرازهای برجسته از سیره امامان شیعه (ع)، محمدتقی عبدوس - محمد محمدی اشتهاردی، ج ۱، ص ۲۰۸ - ۱۴۵، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۲ ش .

۲. همان، ص ۱۹۷ و ۱۹۸ .

۳. مکتب فجر دانشها حضرت امام محمدباقر (ع)، دکتر علی قائمی، ص ۱۳۷ و ۱۳۸، انتشارات امیری، تهران، اوّل، ۱۳۷۶ ش .

۴. همان، ص ۱۳۸ .

۵. ر.ک: همان، ص ۲۳۲ و ۲۳۳ .

۶. تفصیل این داستان در منابع گوناگون آمده است؛ از جمله: فرازهای برجسته از سیره امامان شیعه (ع)، ج ۱، ص ۱۷۰ و ۱۷۱؛ المحجّة البیضاء، ملامحسن فیض کاشانی، ج ۳، ص ۱۴۲، دفتر انتشارات اسلامی، قم، دوم .

۷. مرآة العقول، ج ۹، ص ۱۰۸ و ۱۰۹ و غیره .

۸. آثار و برکات صدقه، محمود جویباری، ص ۸۵، امّ ابیها، قم، اوّل، ۱۳۷۷ ش؛ گلوآزه احسان، سید مهدی شمس الدین، ص ۲۸ و ۲۹، قدس، قم، اوّل، ۱۳۷۰ ش .

۹. آثار و برکات صدقه، ص ۷۲؛ چهل مجلس، هزار حدیث، احمد دهقان، ص ۳۲۲، صبح پیروزی، قم، اول، ۱۳۸۱ ش .
- ۱۰ و ۱۱. الارشاد، شیخ مفید، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، ج ۲، ص ۱۶۴، علمیّه اسلامیّه، تهران، دوم. بنا به نقل دیگر، راوی آن «اسود بن کثیر» است. (المحجّة البيضاء، ج ۴، ص ۲۴۴).
۱۲. المحجّة البيضاء، ج ۴، ص ۲۴۳ .
۱۳. همان، ص ۲۴۴؛ الارشاد، ج ۲، ص ۱۶۴ و ۱۶۵ .
۱۴. الارشاد، ج ۲، ص ۱۶۴ .
۱۵. تحف العقول، ص ۲۳۴ و ۲۳۵ .
۱۶. راهنمای سعادت و خوشبختی، عبدالله صالحی، ص ۱۳۶، انتشارات مهدی یار، قم، دوم، ۱۳۸۳ ش. به نقل دیگر، «توسیعاً علی اهله»، (مرآة العقول، ج ۱۹، ص ۲۳).
۱۷. زکات برای همه، ص ۱۱۹، به نقل از مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۳۹۳ .
۱۸. خطوط کلی اقتصاد در قرآن و روایات، جعفر خوشنویس، ترجمه مهدی انصاری، ص ۷۷، کتابخانه عمومی امام امیرالمؤمنین علی(ع)، اصفهان، اول، ۱۳۶۴ ش .
۱۹. همان، ص ۸۰ .
۲۰. بیست و پنج اصل از اصول اخلاقی امامان(ع)، محمدتقی عبدوس - محمد محمدی اشتهاردی، ص ۴۰۱، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، اول، ۱۳۷۴ ش .
۲۱. ۶۰۰ حدیث برگزیده از چهارده معصوم(ع)، شعبانعلی لامعی، ص ۱۸۰ و ۱۸۱، پخش: کانون انتشارات ناصر، قم، ۱۳۶۲ ش. به روایت دیگر، «خیرالأعمال الحرث تزرعه...»، (مرآة العقول، ج ۱۹، ص ۳۳۲).
۲۲. زکات برای همه، احمد محسنی گرکانی، ص ۱۰۳، پیام مهدی(عج)، قم، اول، ۱۳۷۷ ش .
۲۳. همان، ص ۱۰۱؛ خطوط کلی اقتصاد در قرآن و روایات، ص ۵۸۴ .
۲۴. ک: زکات برای همه، ص ۲۹۳ و ۲۹۴؛ خطوط کلی اقتصاد...، ص ۵۸۴، ۵۸۸ و ۵۹۰ .
۲۵. ک: الحکم الزّاهرة، علیرضا صابری یزدی، ترجمه محمدرضا انصاری محلاتی، ج ۱، ص ۶۶۸ و ۶۶۹، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲ ش؛ خطوط کلی اقتصاد...، ص ۴۹۰ و ۵۰۶؛ گلوآزه احسان، ص ۶۴، ۱۱۱ و ۱۱۲؛ تحف العقول، ص ۲۹۸؛ آثار و برکات صدقه، ص ۵۴ و ۵۵ .

۲۶. چهل مجلس، هزار حدیث، ص ۳۲۲ .

۲۷. تحف العقول، ص ۲۹۵؛ گفتار دلنشین چهارده معصوم(ع)، محمد محمدی اشتهاردی، ص ۱۴۸ و ۱۴۹، انصاریان، قم، پنجم، ۱۳۷۶ ش .

۲۸. راهنمای سعادت و خوشبختی، ص ۱۴۳؛ گفتار دلنشین...، ص ۱۵۴ .

۲۹. بیست و پنج اصل...، ص ۲۰؛ مرآة العقول، ج ۹، ص ۲۷ .

۳۰. الحکم الزّاهرة، ج ۱، ص ۶۷۱ .

۳۱. راهنمای سعادت و خوشبختی، ص ۱۳۸؛ چهل داستان و چهل حدیث از امام محمدباقر(ع)، عبدالله صالحی، ص ۱۲۱، مهدی یار، قم، اول، ۱۳۸۱ ش .

۳۲. راهنمای سعادت و خوشبختی، ص ۱۳۹؛ چهل داستان و...، ص ۱۲۲ .

۳۳. چهل داستان و...، ص ۱۲۵؛ تحف العقول، ص ۲۹۲. همین حدیث با اندکی اختلاف از امام صادق(ع) نیز روایت شده است. (خطوط کلی اقتصاد...، ص ۵۳۸).

۳۴. راهنمای سعادت و خوشبختی، ص ۱۴۴ .

۳۵. الحکم الزّاهرة، ج ۱، ص ۶۵۰ و ۶۵۱ .

۳۶. سخنان برگزیده از برگزیدگان جهان و تاریخ چهارده معصوم(ع)، سید ابراهیم مرتضوی میانجی، ص ۲۴۴، انتشارات مرتضوی، قم، اول، ۱۳۹۴ ق .

۳۷. اربع من كنوز البرّ كتمان الحاجة و كتمان الصدقة و كتمان الوجع و كتمان المصيبة (تحف العقول، ص ۲۹۵).

۳۸. همان، ص ۲۹۳ .

۳۹. همان، ص ۳۰۰؛ الحکم الزّاهرة، ج ۱، ص ۶۴۰؛ خطوط کلی اقتصاد...، ص ۴۲۸ .

۴۰. تحف العقول، ص ۲۹۴ .

۴۱. همان، ص ۲۹۳ .

۴۲. گفتار دلنشین...، ص ۱۵۴ .

۴۳. چهل مجلس، هزار حدیث، ص ۳۲۳ .

۴۴. المحجة البيضاء، ج ۲، ص ۱۰۹ و غیره .

۴۵. زکات برای همه، ص ۴۰۷ .

۴۶. تحف العقول، ص ۲۹۶ .

۴۷. همان .

۴۸. خطوط کلی اقتصاد...، ص ۲۹۷ و غیره .

۴۹. چهل حدیث درباره ربا، سید عمران هاشمی شهرستانی، ص ۵۶، انتشارات رنگ آسمان، قم، اول، ۱۳۸۱ ش .

۵۰. ۶۰۰ حدیث برگزیده...، ص ۱۸۲ و ۱۸۳ .

۵۱. الحکم الزّاهرة، ج ۱، ص ۶۴۰؛ تحف العقول، ص ۳۰۰ .

۵۲. تحف العقول، ص ۳۰۰ .

۵۳. گلوآژھ احسان، ص ۱۴۰ .

۵۴. المحجة البيضاء، ج ۲، ص ۱۰۵؛ خطوط کلی اقتصاد...، ص ۴۲۸. به نقل دیگر، «...باب المسألة...»، (راهنمای سعادت و خوشبختی، ص ۱۳۸).

۵۵. تحف العقول، ص ۲۹۵؛ گفتار دلنشین...، ص ۱۵۴ .

۵۶. الحکم الزّاهرة، ج ۲، ص ۴۶۹، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، اول، ۱۳۷۳ ش. بر اساس نقل دیگر، امام (ع) فرمود: «انّی ابغض للرجل...».

۵۷. المحجة البيضاء، ج ۵، ص ۳۶۶. بنا به اقوال دیگر، «مثل ذرّوة» و «كدود القزّ» (راهنمای سعادت و خوشبختی، ص ۱۴۲ و ۱۴۳؛ چهل حدیث درباره ربا، ص ۶۰).

۵۸. الحکم الزّاهرة، ج ۱، ص ۶۵۶ .

۵۹. همان، ص ۶۵۸ .

۶۰. سخنان برگزیده از بزرگان جهان و...، ص ۲۴۴ و ۲۴۵ .

۶۱. همان، ص ۲۴۶ .

۶۲. المحجة البيضاء، ج ۲، ص ۱۰۶ .